„Bolje grob nego rob" — ta parola koja bi u svakoj drugoj prilici bila samo grlata fraza, tu i sada značila je ne samo polemički izraz jednog aktivnog stava, već i naziv za jedan svesno i odlučno izabrani put.

Već dva dana kasnije, zastave su doduše i dalje istaknute, odjednom kao da se u raspoloženjima stao gnezditi neki teskobni nemir i osećanje bespomoćnosti. Staro prokletstvo: ovo naše siromaštvo. Nemamo radio, o dogadjajima se možemo obavestiti jedino preko drugih i, naravno, preko novina.

Stigle su beogradske novine sa izveštajima preko čitavih stranica o uličnim demonstracijama u Beogradu, Ljubljani, Skopju i Novom Sadu. Sarajevo, Maribor, Niš takodje su na tom spisku, o Zagrebu ni reči.

U spoljnoj politici zemlje promena revolucionarnih razmera, ali u unutrašnjim poslovima sve po starom. Slike u novinama. Novi ministri polažu zakletvu.

Djura, bolničar, pokazuje M.: Hrvati nisu medju njima iako beogradski listovi i dalje pišu u tom smislu kao da su i oni zastupljeni u novoj vladi. Zagrebački listovi, štaviše, uopšte i ne komentarišu dogadjaje od 27. marta. Tek je posle pet dana stigla vest da je dr. Maček otputovao za Beograd. Drugim rečima, posle 27. marta pet dana se ništa nije dogodilo što bi iole ličilo na korenito preuredjivanje unutrašnjih suprotnosti. Pred kraj marta je, ovde u Drvaru, ona prividno jednodušna euforija 27. marta nekako postala prošlost. Dotle nas nije zanimalo, niti smo znali ko je u Drvaru Srbin, a ko Hrvat. Kako su od 27. marta prolazili dani, u Činovničkom domu, a M. kaže i u bolnici, ova je razlika postala osetno naglašena.

Mobilizacija. I dr Zotović je primio poziv. Brine zbog svojih stvari. Zamolio je M. da se sa mansarde, gde stanujemo, preselimo u njegov stan. „Ja idem da poginem" — rekao je. Ne patetično, samo dosledno, jer, kao i većina ovde, ni on nije imao iluzija. Trenutno samo Nemci mogu da pobede — to su znali unapred. Ono što niko nije znao unapred, to je potpuna dezorganizacija, to da će njihova vlastita vojska početi da puca — vojnik na vojnika i oficira, a oficiri izmedju sebe i na svoje vojnike. Računali su s tim da će Nemci bombardovati Beograd. Ali niko nije bio pripremljen na to da će od prvog dana rata zanemeti radio-stanica i da će, kao i stanovništvo cele države, i Drvar ostati bez vesti i upravljanja. Velika blagodet našeg novog stana, Zotovićev radioaparat, nije se pokazao kao blagodet. Beogradski radio nije funkcionisao, a zagrebački je takoreći bez prekida emitovao samo urlanje sirena koje su najavljivale dolazak i odlazak aviona.

Drvar je skoro preko noći ostao bez života. Najveći deo stanovništva povukao se u okolna sela. To je takodje uvećalo paniku. Bolesnici su i u najtežem stanju hteli da odu kućama. Kada su se oglasile sirene svi su izbezumljeno trčali iz kuća na njive. Bolničari — mali Nikola, babica, Paja — uprkos svih pretnji M. napustili su bolnicu ostavivši nepokretne bolesnike. Najzad se i bolnica ispraznila. Ostali su samo jedan železničar sa prelomom kičme i jedan starac čija je noga bila u šinama. Trećeg dana je i onaj sa prelomom kičme izveo da ga odnesu kući. Da, tako je, bio je još jedan sa upalom slepog creva. Ja više nisam morao da sačekujem M. pred bolnicom, bio je exlex i ja sam živeo medju zidovima opustele bolnice. Za vreme jedne uzbune, pošto se sve muško bolničko osoblje razbeglo po poljima, bolesnika sa upalom slepog creva koji nas je preklinjao, odneli smo nas dvoje na nosilima bar u dvorište bolnice.

Kad nisam u bolnici sedim kraj radio-aparata. Jednog dana telefonira Vašalić. Pomislio sam da se i on, poput ostalih, raspituje o vestima, ali već od prve reči, čujem, glas mu drhti od radosti. On je taj koji želi da mi kaže novost. U opštinu je stigla službena depeša: Rusija i Turska objavile su rat Nemačkoj. Sigurno? Više nego sigurno! Jurim u bolnicu, bolesnici likuju, M. nalazim u ambulanti, na vest briznu u plač, a babica me poče ljubiti... Vest je plauzibilna: prethodnog dana Nemci su probili front, doprli do Soluna. To je moralo da pokrene Rusiju i Tursku. Sasvim plauzibilna, pa ipak, uzalud vrtim radio, ni jedna stanica ne govori o velikoj novosti... Te noći, posle dvanaest budi nas lupanje. Sestra M. sa mužem, Mátyás Györgyom i lepim velikim sinom Péterom. Na njihovu beogradsku kuću pala je bomba prilikom šestoaprilskog bombardovanja, iz podruma su se još popeli u nekadašnji stan da nadju u ruševinama kaput a zatim ih je ponela bujica zajedno sa stotinama i hiljadama drugih, seli su u prvi voz na koji su naišli. U vozu su tek odlučili da će nastojati da se domognu Drvara. Pet dana su putovali. Usput su slušali na desetine sličnih vesti kakvim me je Vašalić obradovao.

U jutro na dan dolaska Györgyovih već deset minuta slušamo iz kreveta brujanje aviona dok najzad zaurlaju sirene. Niko ne zna jesu li neprijateljski avioni ili naši. Sirene sviraju tako bezbroj puta na dan. Senzacija drvarska: u vozu koji dolazi u Drvar uhvatili su i pretukli jednog nemačkog špijuna koji se izdavao za beogradskog kurira. Nekoliko dana kasnije „špijun" je dospeo u Drvar, u bolnicu. Dr. Schlesinger, Jevrejin, zubar iz Subotice koji je u Kninu služio vojsku. Kada su u Kninu ustaše istakli belu zastavu i objavili vojnicima neka idu kud ih noge nose, bojeći se da ne dospe u nemačko zarobljeništvo, falsifikovao je sebi dokumente na tudje ime. Već u vozu su otkrili falsifikat i smesta ga prebili. A tu, u Drvaru, žandari su mu, prema nalazu M., slomili sedam rebara. Tek je tada priznao zašto je falsifikovao sebi te papire. Sami žandari i jedan kapetan — stariji čovek, neka vrsta komandanta ovde — došli su da ga posete i molili M. da učini sve što može da jadni čovek ozdravi. Svojim ušima sam čuo kad je kapetan rekao doktoru Schlesingeru: — Lekar, inteligentan čovek pa ovakvu glupost da napravi, i kad ste već napravili što niste rekli odmah — otkud bismo vas dirali, svi bismo vam samo pomogli.

Kraj železničke stanice ceo dan je ležao leš nekog jugoslovenskog pukovnika. Nikom nije palo na pamet da bi ga trebalo ukloniti. Ništa drugo nije moglo saznati osim da ga je ustrelio jedan kaplar. Jer ga je smatrao špijunom. Ubio ga je s ledja. To je ustanovila M. koju su pozvali u svojstvu veštaka. Kaplar, mlad čovek, šećkao se još danima po Drvaru. Nikoga nije bilo ko bi ga pozvao na odgovornost. U pukovnikovim džepovima novac već nisu našli, u novčaniku su bile samo fotografije i negativni nalaz zagrebačkog Higijenskog zavoda o izvršenom pregledu krvi. Sahranio ga je najzad pop Milan na drvarskom pravoslavnom groblju.

24. april 1941.

Štektanje mitraljeza na obali reke ispod našeg kuhinjskog prozora. Nemački vojnici vežbaju na zaplenjenom jugoslovenskom ratnom materijalu. Jedan bolničar, koji se sada vratio iz vojske, ispričao je kako je sve bilo — to jest kako ničeg nije bilo što bi koliko-toliko ličilo na organizovani otpor...

Nije novost. Prvi ratni ranjenik bolnice je jedno osmogodišnje dete kome je metak koji je nešao u šumi otkinuo dva prsta. Nakon toga što se bolnica bila sva ispraznila i ostao jedino starac sa slomljenom nogom, sedmog dana rata stari je počeo da dobija društvo. Po podne su telefonirali iz Oštrelja da dolaze ranjenici, neka se bolnica pripremi. Bio sam pored M. kada su prispela prva kola sa ranjenicima. Prvi, jedan vojnik koga su uneli na nosilima, nije dospeo na operacioni sto: odneli su ga pravo u mrtvačnicu. Zatim su se redjali ostali. Sve do zore. M. je jedini lekar, rendgenolog, internista — hirurga nigde u blizini. Ovo je prva noć, hoće li se moći ikada zaboraviti? Žandar s prostreljenim plućima, pa jedan mladi vojnik kome nedostaje šaka, jedan sedamnaestogodišnji mladić s ranjenim kolenom, a najužasnije je što niko od njih nije video neprijatelja. Ovde se pronosila vest da se na jedan sat odavde, u Grahovu, vode borbe, ranjenici su, medjutim, zadobili svoje povrede ili zato što su se unesrećili svojom nepažnjom, ili zato — i to je bio najčešći uzrok —što su u nesporazumu, podozrenju, držeći svakoga za izdajnika pripucavali slepo i divlje izmedju sebe. Na primer žandar sa ranjenim plućima. Jedno tuce vojnika opkolilo ga je na trubarskoj karauli. „Predaj se!" — rekoše mu. On, misleći da ima ustaše pred sobom, počeo je da puca, sam protiv čitavog tuceta. Kada su ga ranili i zauzeli karaulu ispostavilo se da su se i napadači prevarili. Mislili su da se žandar priključio ustašama.

Hiljade i hiljade vojnika je lutalo tražeći neprijatelja i čitaye jedinice su se pojavljivale u Drvaru tražeći komandu koja će ih povesti u borbu. Samo sam u Madjarskoj 1918. video sličan haos. S tom razlikom da tamo već niko nije hteo da ratuje, dok su ovde osećali svi da bi značilo vaskrsenje kad bi neko izdao naredbu: treba poći ovamo ili onamo, vodiću vas protiv neprijatelja.

Sa madjarskog preveo
V. JAMBOR

mladost

Mlada sam kao uzglavlje livade,
kao kiša pod kljunom ptice.
Kao pesma lica rascvetanog sunca ruže.
Mlada kao na mladosti stabla ptice.

Danas sam kao pčela pod obalom lepote.
Danas sam koraci šume na asfaltu.
Danas sam zemlja što vukove doji.
Danas sam pšenica što širom zemlje diše.

Danas sam mleko dlanova u priči beskraja.
Danas sam cvrkut što upali svetiljke.
Danas sam blesak vidika u sazveždju krvi.
Danas sam zagrljenih šuma vidika gugutka.

Danas sam u cvetu neba čovek.
Danas sam proleća splet nad krvlju mrava.
Danas sam riba što diše
prsten vode pod ključem zraka.

Danas sam sama pod tornjevima godina.
Danas sam pupoljak neba u krilima.
Danas sam zvono mora u školjci vremena.
Danas sam olujokuća okeana.

Danas sam za zid koraka uzvitlana munja,
danas cvet vremena sa mojih usana diše.
Danas sam pod sidrom godina plamen.
Danas sam tišina naga od vode i oblaka.

Danas sam ljuljaška šume
sa neizmernom mesečinom krovova.
Danas sam vreteno vira od priče beskraja,
iz ogromnog sunca šuma iščupana,

mladost u njegovom vatrometu bilja,
danas rebram u kavezu mora
i krhke ptice rebara broje zvezde,
danas sam na asfaltu pesma bora.

Danas sam sva od vetra što lasta,
danas sam zvezdani plač vode iz školjke.
Danas sam smaragdni maslinjaci zora
i kaplja neba u ljubičici.

Danas sam drhtava od trešnje, od rumene obale,
od bujice sokova što se loptaju u meni.
Danas sam raspevanih mirisa staza.
Danas sam zaspali šumori i šipraga zlato.

Danas sam plamnohučna kao vodopad Plive,
u cveću oblaka, u groždju Vojvodine žamor zora.
Danas sam plamen vrta u ptici.
U cvrkutu zvezda srebrna čar mora.

Danas sam more kad vihori pesmom.
Danas sam vatra u kavezu misli.
Sa žarkim ruhom jutra, sa rujnim srcem šuma,
danas sam cvrkuta ruku ruja žetve.

Danas sam u ognju cveta,
danas sam zviždaljke polja, kada sam u haljinama zore.
I srce gde žubori skrivaju gugutke, srce sveta.
Danas sam dragulj snova nad cvrčima podzvezdina.

I leptirova purpur u jedru vidika.
Srebrni ulica vrtlog u rujnozagrljaju cveća.
Proplanka plamnog pesma u klasu zore.
Danas sam vatra krvi od zore grlice.

Danas sam fosforna samoća pod sanjarijama oblaka
i ptica što grmeni iz snova zaranaka.
Danas sam vodopad zipka i zora buktinjeća,
žurborosmeh na rešetkama cveća.

Vru zore fabrika i sokovi hrle.
Na usni obale sunce u ptici dana.
U zelenom ronu vetra uplašene jagode grudiju.
U poljupcima oktobra groždje se rumeni.

Cvet mene u pramen biljke što leže
talasa zadimljene ravnice. Krv kao ptica.
Ja sam pahuljica jutra gradu kroz fabrikoulice.
U vrtovima moje mladosti cvetaju vidici.

Luk ptice preneo je moje mladosti
neizsalvili zvuk proleća
na dve obale, propevale
svetlošću krilatih krovova.

Zvezdi mi vreme iz usne, žamori u cvetu
i vlati jutra pevaju mi u kosi
i mozak mi je zvezdani žubor boja,
kroz plavost stabala dok ptica me gleda iz ruke,

oljubavljuje moja krv što miriše na jasen, na zove,
zemlja me gleda trgovima, peva me stablima i nosi kroz
[smeh zumbula.
Krov sam radosti od crvenih štiglica.
I lice mi je proleća azalea.

Pesmu u sebi nastavljam kao zemlja.
Biljur pesme u stablu zrakova,
ostajem spomenik za zid koraka
što donesoše sunce raskriljeno u meni,

epoha — spomenik prolazi ulicama,
prolaze ulicama krilati brzaci srca,
pod zubima crnih munja sam gordost što dreni
i pristaništa „dovidjenja" što se u suncu peni.

Danas sam mlada kao godina svetiljke
u mleku vidika.
Ptica posuta srebrom vetra i zaljubljena u trsku dana,
dva plava beskraja ruku oblaku sa usana.

Danas sam talasavo zvono mora u gongovima drveća
i nestrpljiva pčela dana.
Danas sam ptica izgubljena u vratima vidika,
bogata kao brdo ljubičica.

Danas sam na života zlatu leto,
lomno od groždja. Žamor u rogu oktobra.
Praskozorja ustaju i ističu zastave
za reči koje stanuju pod krovovima ljubičica.

Gordana TODOROVIĆ